

царя Министерство финансов в графе расходов по военному ведомству показало на 38 млн. руб. меньше, чем предполагалось. В итоге на 1850 г. существовали две бюджетные росписи: одна – фальсифицированная, утвержденная государственным советом, и вторая – действующая, утвержденная царем.

Показателем упадка помещичьих хозяйств был также и рост задолженности помещиков кредитным учреждениям и частным лицам. Помещики всё больше стали закладывать и перезакладывать свои крепостные «души» в этих учреждениях. Если в начале XIX в. ими было заложено 5% крепостных крестьян, а к 30-м годам – 42%, то к 1859 г. – уже 65% [3, с. 70 – 71]. Многие помещичьи имения, обремененные долгами, шли с молотка: в 1833 г. из 127 тыс. дворянских семей 18 тыс. уже не имели крепостных, а к 1859 г. число семей, не имевших крепостных крестьян, увеличилось до 27 тыс. Сумма долга помещиков, заложивших своих имения только в государственных кредитных учреждениях, достигла 425 млн. руб. и вдвое превосходила годовой доход в бюджете страны. Заметим кстати, что реформа 1861 г. спасла помещиков от финансового краха: государства погасило эти долги за счет вычета из выкупных платежей крестьян.

В конечном итоге накануне отмены крепостного права Российская империя оказалась перед лицом глубокого финансового кризиса: растущий государственный долг, инфляция, отрицательный платёжный баланс, неблагоприятный климат для внешних займов, невозможность восстановить обратимость рубля и, наконец, крах государственных кредитных учреждений.

Таким образом, и бюджет, и финансовая политика, и денежное обращение явно не соответствовали тем задачам, которые стояли перед Российской империей в предреформенный период. Буржуазное преобразование финансов накануне отмены крепостного права стало назреть необходимостью.

Литература

1. Министерство финансов. 1802 – 1902: в 2-х ч. – СПб.: Экспед. загот. гос. бумаг, 1902. – Ч.1. – X, 640 с.
2. Погребинский, А. П. Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX–XX вв.) / А. П. Погребинский. – М.: Госфиниздат, 1954. – 268 с.
3. Проскурякова, Н. А. Земельные банки Российской империи / Н. А. Проскурякова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – 520 с.

ДЗЯРЖАЎНАЕ РЭГУЛЯВАННЕ АГРАРНЫХ АДНОСІН У ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОВСКИМ У XIII–XVI СТ.

*А.А. ДАМАРАД
Мінск, УА “БДТУ”*

Шляхецкае землеўладанне мае глыбокія карані. Сістэматычная раздача земляў за ваенную службу пачалася з часоў Вітаўта, калі знішчэнальнычае становішча Вялікага княства Літоўскага было дастаткова складаным. З часоў вялікага князя Казіміра такія раздачы становяцца масавымі і працягваюцца пакуль у руках манарха застаецца «хоть небольшое количество земли» [1, с. 591].

Першапачаткова памер зямельных уладанняў, з якіх ратнік ехаў на вайну, не быў дакладна вызначаны. Шмат залежала ад абставін, пры якіх вялікі князь надзяляў яго зямлёй. У крыніцах можна сустрэць наданне пляхце звычайных сялянскіх надзелаў за ваенную службу. Адначасова можна сустрэць і падараванні ўчасткаў зямлі большых, чым сялянская служба. Увогуле, як адзначаў М. К. Любаўскі, у памерах зямлі, з якой ішла ваенная служба, было яшчэ больш разнастайнасці чым у памерах сялянскіх служб [1, с. 545]. Шмат залежала ад заможнасці шляхціца. Былі такія, што не мелі ў падпарадкаванні сялян, самі апрацоўвалі зямлю і вяязджалі на вайну асабіста, без слуг.

Хочь пры падараванні зямлі шляхта атрымлівае яе, але як адзначаюць даследчыкі, фактычна надаваліся толькі даходы з маёнтка, якія раней атрымліваў вялікі князь. Менавіта таму землеўладальнікі ўвесь час імкнуліся забяспечыць сабе права безумоўнага валодання маёнткамі. Пачатак гэтаму быў пакладзены ў 1387 г., калі Ягайла прывілеем надаў асобным

права і ільготы землеўласнікам-каталікам. Паводле гэтага дакумента, каталіцкая арыстакратыя атрымала неабмежаваныя права валодання і распараджэння сваімі вотчынамі, а таксама вызвалалася ад выканання шэрагу павіннасцей. Але прывілей 1387 г. не ліквідаваў цалкам усе грашовыя даніны і выплаты, і пакідаў землі пад юрысдыкцыяй вялікага князя.

Паступным крокам замацавання зямельнай уласнасці за шляхтай сталі прывілеі XV ст. З гэтага часу заканадаўча замацоўваецца недатыкальнасць іх надзеяў, права юрысдыкцыі над сяланамі. Паступова павялічваецца палітычны ўплыў буйных землеўласнікаў, які ўзмацняўся тым, што яны сталі крэдытарамі вялікага князя пад заклад вялікакняжскіх маёнткаў. Адсюль зразумела, чаму палітычнае жыццё Вялікага княства Літоўскага другой паловы XV і першай чвэрці XVI ст. праходзіла пад сцягам дыктатуры буйнога землеўладання. Паводле У. І. Пічэты, у прывілеі 1506 г. яраз і было аформлена тое палітычнае становішча, якое найбольш заможныя землеўладальнікі займалі ў ВКЛ [2, с. 176].

Неабходна адзначыць справядлівае меркаванне, што агульназемскія прывілеі гарантавалі маёмасныя права толькі на паперы, а не на справе. На карысць такой думкі гавораць умовы, пры якіх зямля перадавалася шляхце. У правах службых людзей адносна падараванай нерухомай маёмасці ў ВКЛ можна распазнаць некалькі адценняў, але ў цэлым служыла феадальнае землекарыстанне можна ўмоўна падзяліць на дзве катэгорыі. Да першай катэгорыі належалі тыя зямельныя ўладанні, якія перадаваліся трымальнікам без права распараджэння зямлёй. Тэрмін трымання такіх уладанняў быў звычайна неакрэслены і залежаў ад умоў, на якіх давалася зямля. Да другой катэгорыі належалі землі, якімі ўладальнік распараджаўся на правах спадчынных, аднак такое права распараджэння мела не безумоўна, а адносны характар. У актах на зямельныя падараванні часта сустракаюцца словы: «до воли господарское», «вечно до живота своего», «на вечность». Прычым звычай даваў зямлю ў часовае карыстанне прасочваецца за ўвесь перыяд XV—XVI ст. Яшчэ ў крыніцах, выдадзеных пры Казіміры, можна сустрэць такія запісы. Цікава, але ў першай палове XVI ст. умовы трымання зямлі шляхтай, што сустракаюцца найчасцей, гэта «навечна».

Зразумела, што спадкаемцы такіх землеўласнікаў звярталіся да вялікага князя за атрыманнем новай даравальнай граматы на зямлю. Звычайна ўлада ішла насустрач і пацвярджала прывілей на пэўны маёнтка. Спадчынная зямля не магла непасрэдна пераходзіць да дзяцей, наколькі ў такіх выпадках не дзейнічаў дзесяцігадовы тэрмін даўнасці.

Прыняцце Статута Вялікага княства Літоўскага 1529 г. падвяло пэўную рысу ў развіцці зямельных адносін. Паводле Статута 1529 года маёнтка лічыўся вотчынай, калі ён знаходзіўся ў трыманні ўладальніка і яго продкаў пры двух папяродніх гаспадарох. Вотчынанасць сваіх уладанняў можна было даказаць пры дапамозе сведкаў, але землеўласнікі аддавалі перавагу дакументам. Таму яны пасылалі лісты да манарха з просьбамі пацвердзіць іх права на маёнткі. Відаць, тут хутчэй былі не апасенні, што ўлада можа адабраць вотчыну, а засяярога ад магчымай просьбы кагосьці іншага на гэтую зямлю. Вотчыны адбіраліся і перадаваліся ва ўладанне іншым асобам толькі тады, калі іх уладальнікі не маглі служыць з яе земскую службу. Часам нават самі ўласнікі пакідалі зямлю па той жа прычыне. Але яе маглі вярнуць нашчадкі, калі служылі вайсковую службу.

У Статуте 1529 г. знайшла адлюстраванне і практыка XV ст. Раней купля-продаж данін была немагчымай без згоды вялікага князя. Гаспадарчае жыццё краіны патрабавала здзяйснення такіх здзелак. Таму цяпер была дапушчана як мена падараваных маёнткаў, так і іх адчужэнне. Аналагічным было права наследавання зямлі. Калі братоў было некалькі, то кожны з іх мог атрымаць не больш трэці зямлі. З іншага боку, можна было звярнуцца да вялікага князя за дазволам на набыццё пэўнай вотчыны. Неабходна звярнуць увагу і на памеры земскай службы з маёнткаў. Найперш трэба адзначыць, што Статутам увогуле не прадугледжвалася валоданне зямлёй, не звязанай з адпраўленнем ваеннай павіннасці.

Статут 1529 г. патрабуе, каб духоўныя асобы, якія валодаюць радавымі маёнткамі, таксама ехалі на вайну. Гэтыя артыкулы сталі важным дасягненнем шляхты ў імкненні абмежаваць царкоўнае землеўладанне.

Аграрная рэформа Жыгімонта Аўгуста, распачатая як эксперымент у 1540-я гг. і працягнутая ва ўсіх дзяржаўных маёнтках у 1557 г., хоць і праводзілася на дзяржаўных землях, аднак закранула і шляхецкае землеўладанне. Акрамя праверкі праў на зямлю і канфіскацыі незаконных уладанняў, рэвізоры запісвалі ў цяглае насельніцтва шляхту, якая не прадставіла дакументаў аб сваім паходжанні. Імкненне рэвізораў акругліць дзяржаўныя ўладанні прымусіла далучыць да іх землі шляхты, прычым часта без належнай кампенсацыі. Невыпадкава, што аграрная рэформа ўзбудзіла незадаволенасць шляхты.

Настрой шляхты адлюстраваны ў выступленнях на соймах перыяду 50-60-х гадоў XVI ст. Улічваючы цяжкае ваеннае становішча дзяржавы, шляхта выступіла з цэлым шэрагам абвінавачванняў у бок рэформы і імкнулася заставіць лічыцца з яе маёмаснымі інтарэсамі.

Шляхецкае саслоўе было асабліва незадаволена Статутам 1529 года ў той частцы, якая абмяжоўвала права распараджэння сваёй нерухомай маёмасцю. Сацыяльна-эканамічнае развіццё патрабавала ўключэння шляхецкіх маёнткаў у гаспадарчае жыццё. У Статуце 1566 г. адчужэнне вотчынай зямлі ўсё ж дазвалялася. Урэшце, Статут 1566 г. дакладна вызначыў, хто павінен несці зямскую службу з прыватных маёнткаў.

У сувязі з зямскай службай дастаткова дакладна можна прасачыць размеркаванне зямельных уладанняў сярод розных груп шляхецкага саслоўя. Перапіс войска 1528 г. наказвае, колькі вершнікаў выстаўляў кожны землеўладальнік. Колькасць выстаўляемага войска сведчыць пра распаўсюджанне буйнога землеўладання ў Вялікім княстве Літоўскім.

Такім чынам, да канца 60-х гг. XVI ст. землеўласніцкія правы шляхты дасягнулі той ступені, якой гэтага хацела сама шляхта. Як і палітычныя правы, правы маёмасныя пашыраліся пад ціскам знешняй небяспекі і таго руху, які разгарнулі ніжэйшыя пласты ваенна-служылага саслоўя за дасягненне правоў, якія мела шляхта польская. У такіх абставінах арыстакратыя і вялікія князі вымушаны былі лічыцца з такімі памкненнямі, каб забяспечыць цэласнасць дзяржавы і не згубіць у сваім становішчы.

Літаратура

1. Любавский, М. К. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания первого Литовского статута / М. К. Любавский. – М.: Унив. тип., 1892. – 884 с.
2. Пичета, В. И. История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии / В. И. Пичета. Ч.1. – Минск, 1927. – 233 с.

АГРАРНАЯ РЕФОРМА 1861 ГОДА: МЕХАНИЗМ ПОДГОТОВКИ

Н.А. ЕРМОЛЕНКО

Витебск, УО «ВГТУ»

Аграрная реформа 1861 года в России отмечает свое 150-летие. Это, бесспорно, заметная дата в истории. Реформа отменила крепостное право в стране. Тем самым она положила начало модернизации страны, обозначила её первый шаг в индустриальную цивилизацию. Реформа была осуществлена в России потому, что разработчики выработали четкий механизм её проведения. Реформа, не имеющая механизма, всегда обречена на провал. Аграрная реформа имела механизм проведения. Но помимо этого был выработан еще механизм подготовки к реформе. Разработчики шли к нему методом проб и ошибок, во многом эмпирически, отвергая неудавшуюся практику и обращаясь к поиску иной, более надежной. Как известно, индустриальную эпоху в России открыли реформы. Они были задуманы и проведены правительством, т. е. «сверху»: Александр II выступил с инициативой модернизации страны, и реформой под номером один значилась аграрная реформа.

Все началось с манифеста царя от 19 марта 1856г., где Александр II лишь осторожно намекнул на возможность реформы в будущем. Но противники тут же заволоновались. Московский генерал-губернатор даже попросил Александра II принять пресловутых